

Željko Oset

TAM, KJER UMIRAJO GOZDOVI, IZGINE ŽIVLJENJE: O FENOMENU »UMIRANJA GOZDOV«

V sredini osemdesetih let se je v srednjeevropskem prostoru (v medijih in javnosti) pričela razprava o umiranju (evropskih) gozdov, ki je v Sloveniji dosegla skoraj vse odrasle državljane; v anketi časopisne hiše *Ljubljanski dnevnik*, izvedeni jeseni – rezultati so bili objavljeni novembra 1985 – je fenomen umiranja gozdov poznalo 97,1 % respondentov.¹⁰⁸⁹ Strokovnjaki niso imeli prepričljivih pojasnil za neobičajno pešanje na širokem področju, oddaljenem od industrijskih središč, predvsem pa odgovorov na vprašanje, ali gre za ireverzibilen proces propadanja gozdov. Ali se bodo gozdovi obnovili (v Sloveniji ima to poseben pomen zaradi pogozdovanja Krasa)? Kakšne bodo posledice umiranja gozdov za naravno okolje, živali in človeka?¹⁰⁹⁰

Strokovno vprašanje je poleg medijev na lovu za odmevnimi zgodbami v zelo kratkem času pritegnilo pozornost visoke politike, ki je zaznala zaskrbljenost občanov ter njihove zahteve po varovanju človekovega okolja na podeželju in v urbanih sredinah. Uničevanje gozda se je približalo državljanom: od medijskih

1089 Šefic, *Gozdovi – znanilci možne katastrofe*. Prim. Blažič, Slovenske ekološke katastrofe.

1090 Krahel-Urban, *Forest Decline*. Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62.

objav o škodah v oddaljenih krajih v tropskem pasu do propadanja gozda v lokalnem okolju. To pa je pomenilo tehtanje gospodarskih (v rast in dobiček naravnih ekonomskih razvojnih usmeritev) in splošnih interesov (kvalitete življenja) družbe na prehodu iz industrijske v postindustrijsko fazo. Takšen primer predstavlja mednarodna konferenca o drevesih in gozdovih februarja 1986 v Parizu pod pokroviteljstvom francoskega predsednika. Na konferenci je predsednik François Mitterrand izrekel misel, da »uničeni gozdovi danes pomenijo sušo, jutri in lakoto pojutrišnjem. Tam, kjer umirajo gozdovi, izgine življenje«. ¹⁰⁹¹ Iz te pobude se je razvila pobuda za zaščito visokogorskega sveta – države Alpskega loka (Avstrija, Nemčija, Francija, Liechtenstein, Monako, Slovenija in Švica) so leta 1991 podpisale konvencijo, ki je stopila v veljavo leta 1995 in prispeva k ohranjanju kvalitet in posebnih značilnosti Alp, tudi občutljivega gorskega gozda. ¹⁰⁹²

Problematika onesnaženega zraka, ki negativno vpliva na vitalnost gozda, je bila že pred tem predmet raziskav, tudi preiskovanja meddržavnega vplivnega območja onesnaženega zraka in vod. Pomembna razlika v osemdesetih so izjemen odziv javnosti in kataklizmične napovedi, ki so bile sicer prisotne v javnem diskurzu že pred tem, a so v letih 1983, 1984 in 1985 dosegle pozornost osrednjih medijev in s tem celotne javnosti. V Nemčiji se je razprava pričela že v letu 1983, v Sloveniji pa poleti 1985, ko so gozdovi na prizadetih območjih izgubili svojo prepoznavno vizualno podobo. ¹⁰⁹³

Začetek osemdesetih je doba – tudi v Evropi – na prehodu po naftni krizi s tako imenovano tretjo industrijsko revolucijo, s počasno gospodarsko rastjo (ali celo negativno stopnjo), rastočo inflacijo in zmanjšano družbeno kohezivnostjo. Okoljske teme so pridobivale na pomenu od šestdesetih dalje, še posebej s konferenco Združenih narodov 1972 v Stockholmu o človekovem okolju (UN Conference on Human Environment) in okrepitevijo protisistemskih okoljevarstvenih organizacij. ¹⁰⁹⁴

Leta 1980 je bila sprejeta Svetovna strategija varstva narave (World Conservation Strategy), v kateri je izpostavljeno, da človeštvo kot del narave nima bodočnosti brez ohranjanja narave, njenih procesov in naravnih virov. Strategija je uvedla tudi koncept trajnostnega razvoja (sustainable development) in v naslednjem desetletju prerasla v nov dokument, imenovan Skrb za Zemljo (Caring for the Earth, 1991). Strategija je globalno naravnana in opozarja na široko paleto problemov, ki jih na Zemlji povzroča človek. Posebej pereče je izumiranje rastlinskih in živalskih vrst, siromašenje genskega sklada Zemlje, zato je bila leta

1091 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

1092 *Protokoli & deklaracije | Alpconv.*

1093 Prim. Šefic, Gozdovi – znanilci možne katastrofe, 11.

1094 Prim. Zelko, *Make It a Green Peace*. Ward in Dubos, *Only One Earth*. Dalton, *Green Rainbow*.

1992 sprejeta še Svetovna strategija za ohranjanje biološke raznovrstnosti (Global Biodiversity Strategy). Srž dokumenta je, da je vsaka oblika življenja enkratna in zahteva spoštovanje človeštva. Med prvimi izpolnjenimi cilji te strategije je Konvencija o biološki raznovrstnosti, sprejeta leta 1992 v Riu de Janeiru.¹⁰⁹⁵

Na vpliv onesnaženega zraka na gozdove v soseščini industrijskih obratov je opozarjal Mako Sajko v filmu *Strupi*. Tematika ni novost, so pa tehnike naganjanja gledalca in sporočilo, to je prepletenost industrije, narave in človeka, kar je bistvo takrat sodobnega nemškega pristopa prostorskih študij. V leta 1964 predvajanem kratkem dokumentarnem filmu je prikazan vpliv industrializacije na naravno okolje. Uporabljene zvočne prvine poudarjajo stalno nevarnost raznih odpadnih snovi, tekočin in plinov, s katerimi industrija onesnažuje zrak in reke, ter naravno okolje, ki izgublja prvobitne značilnosti, s čimer postaja degradirano okolje, v katerem posledice čutijo živali in drevesa. Tako ima onesnažen zrak simbolno dvojno, celo protislovno funkcijo: zagotavlja delovna mesta in s tem »kruh« – preživetje, na drugi strani pa »napada« naravo, živo okolje, drevesa, ki pritiska ne zdržijo, in živali, ki so deformirane ali prenašajo deformiran genski zapis. Drevesa izgubljajo vitalnost in se (po)sušijo. Industrijski izpuhi in namer-na ali malomarna izlitja uničujejo življenjsko okolje za rastline, živali in ljudi. V filmu prikazana drevesa predstavljajo nebogljen naravo,¹⁰⁹⁶ s čimer se Sajkova prezentacija dreves bistveno razlikuje od predhodnih predstavitev primerov poškodb gozdov kot enkratnega ali lokalno zamejenega slučaja.¹⁰⁹⁷ Takšen je recimo primer tožbe prevaljskih kmetov iz leta 1926, ki so dobili odškodnino zaradi poškodb na drevesih zaradi onesnaženega zraka.

Sajkovo sporočilo nakazuje sistemsko problematiko in povezavo med človekovim ravnanjem in spreminjajočo se naravo, pri čemer uporablja dramatičen zvok in šokantne posnetke ter sugestivne geste (kazalec v različnih postavitvah, s čimer sporoča, kdo je odgovoren za poškodbe dreves in živali) in nemočnega ostarelega človeka.¹⁰⁹⁸ Pristop je novost v tistem obdobju, saj je to obdobje, ko so podobna okoljska vprašanja obravnavana na način občudovanja lepote gorskega sveta, neokrnjene narave, torej kot pozitivno sporočilo, ideal, zatočišče pred dolinskim svetom. V tem lahko prepoznamo tudi vzpostavljane protislovja med prvinskim in neokrnjenim gorskim svetom ter onesnaženim urbanim, moder-

1095 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, Strategija varstva narave v Sloveniji 1.0 – julij 1993.

1096 Sajko, *Strupi*.

1097 Prav tam.

1098 Prav tam.

nim okoljem.¹⁰⁹⁹ Med prvimi ljubiteljskimi občudovalci gorskega sveta, ki so o tem obsežneje in poglobljeno pisali, velja izpostaviti Franceta Avčina, univerzitetnega profesorja elektrotehnike, sicer nasprotnika gradenj hidroelektrarn na Soči.¹¹⁰⁰ Avčinov opus je podlaga za tako imenovano *Zeleno knjigo o ogroženosti okolja v Sloveniji*, ki je strokoven odziv na zgoraj navedeno konferenco OZN o človekovem okolju.¹¹⁰¹

Z onesnaženostjo zraka v Ljubljani se je ukvarjal David E. Kromm, ki je proučeval stanje kakovosti zraka v Ljubljani. Kromm je priložnost dobil v okviru Fulbrightove štipendije. Z raziskavo je nameraval pridobiti primerjalno dimenzijo med zahodnim (kapitalističnim) in jugoslovanskim odnosom do onesnaženega zraka na lokalni ravni. Zanimale so ga javne politike in odziv javnosti v socialističnem v rast usmerjenem mestu v slovanski državi v Srednji Evropi. Torej so ga zanimali kulturnozgodovinska pogojenost, vpliv tujine in družbenopolitične ureditve na zaznavanje okoljske problematike ter odzivi nanjo. Kromm je ugotovil, da večina respondentov v Ljubljani sicer prepozna povezavo med človekovo aktivnostjo in onesnaženim zrakom, vendar je manjšina pripravljena spremeniti svoje navade. Ljubljančani so predvsem pričakovali ukrepanje drugih in skupnosti, torej, da se bo stanje spremenilo s komunalnimi ukrepi – kot sta recimo daljinsko ogrevanje in gradnja visokih dimnikov.¹¹⁰²

Mednarodni vidik – torej vpetost slovenskih gozdarjev v mednarodno okolje – je pomemben tudi pri proučevanju vpliva onesnaženega zraka na gozdove. Slovenski gozdarji so imeli vzpostavljene strokovne stike z nemškimi strokovnjaki, ki so namenili precejšnjo pozornost preučevanju stanja gozdov, povezavam med onesnaženim zrakom in upadanjem vitalnosti gozdov, vključno z »umiranjem« dreves zaradi onesnaženega zraka. Po zgledu nemških strokovnjakov so se leta 1969 na gozdarskem inštitutu pričeli sistematično ukvarjati s problematiko poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka.¹¹⁰³

Slovenski gozdarski inštitut se je naslonil na raziskave, narejene tako na Vzhodu (v Nemški demokratični republiki, na Čehoslovaskem) kot na Zahodu (v Zvezni republiki Nemčiji). V ta namen so na inštitutu zaposlili Marjana Šolarja, sodelavca biroja za gozdarsko načrtovanje v Ljubljani, za sistematično raziskovanje t. i. imisijske klasike (plinske pozebe). Dotlej so bili na voljo popotni zapisniki, nekaj ekspertiz o odškodninah iz Zasavja, Celja in Mežiške doline, poročila gojiteljev o sušenju jelke (Dušan Mlinšek), nekaj manjših načrtov o

1099 Prav tem.

1100 France Avčin je napisal *Kjer tišina šepeta* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964), *Iz življenja gornika* (Maribor: Obzorja, 1968), *Človek proti naravi* (Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1969).

1101 Peterlin, Novak, Kos in Slivnik, *Zelena knjiga o ogroženosti okolja*.

1102 Kromm, Perception of the air pollution hazard in Ljubljana. Kromm, Response to air pollution in Ljubljana.

1103 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62.

ozelenjevanju imisijskih goličav ter pionirska diplomatska naloga kartuzijanskega patra A. Capudra. Šolar je pomagal vzpostaviti sistem za pridobivanje informacij s terena tako gozdarjev, kmetov in politikov kot tudi ljudi »iz onesnaževalske srenje«. Skupini je uspelo leta 1976 izdati karto imisijskih žarišč. Na njej so kot imisijska žarišča opredelili Zasavje, Mežiško dolino, Celjsko kotlino, Šaleško kotlino, Jesenice in Kidričevo.¹¹⁰⁴

V letu 1977 je izšlo še obsežno delo (v osmih zvezkih) *Poškodbe vegetacije (gozdov) vsled onesnaženega zraka*. V okviru projektov gozdarskega inštituta je bila vzpostavljena mreža deležnikov, ki je zbirala podatke o stanju v slovenskih gozdovih. Prav tako pa je bila izdelana lastna metodologija, s katero so slovenski gozdarski strokovnjaki oblikovali lastne metodološke pristope oziroma vzpostaviti pristope, vezane na lokalne značilnosti v slovenskih gozdovih.¹¹⁰⁵

Pomembna prelomnica v spremljanju stanja gozdov je snemanje gozdov v infrardeči tehniki in merilu 1:25000, v prvi vrsti za posnetek stanja na imisijskih območjih Mežike doline, Celja in Zasavja. Gre za prvo takšno snemanje v civilne namene v Jugoslaviji s takrat sorazmerno novo tehnologijo. Pozneje so ti posnetki pridobili dodatno veljavo za raziskovalce, saj so lahko proučevali vpliv onesnaževanja in posameznih ukrepov (recimo izgradnjo visokih dimnikov) na stanje v okoliških gozdovih. Z izgradnjo visokih dimnikov v drugi polovici sedemdesetih se je znižala koncentracija onesnaženega zraka v kotlinah in dolinah, stanje pa se je poslabšalo na širšem področju v višje ležečih območjih, praviloma gozdovih. Izgradnja dimnikov sovпада z razpravo o daljinskem transportu onesnaženih zračnih mas, iskanju krivcev za posledice onesnaženega zraka in izmikanju odgovornosti za škodo. Slovenska politika je rada poudarjala mednarodni daljinski transport osnaženega zraka od zahoda proti vzhodu, vendar so domači strokovnjaki poudarjali, da so ključni viri onesnaževanja lokalni. To ni bilo dobro sprejeto pri politikih in gospodarstvenikih. Se pa je mednarodnemu vidiku, kot je bilo izpostavljeno uvodoma, posvečala pomembna pozornost, recimo tudi v okviru Zveze Alpe-Jadran. V okviru meddržavne organizacije je delovala skupina Umiranje gozda – dreves.¹¹⁰⁶

Marjan Šolar je fenomen »umiranja gozdov« časovno zamejil v obdobje od 1980 dalje, torej po postavitvi visokih dimnikov, ki so bruhalo onesnažen zrak nad zgornjo inverzijsko plast. To je bilo obdobje, ko se je povečala občutljivost za okoljska vprašanja.¹¹⁰⁷ K temu so delno v Jugoslaviji prispevali gospodarske težave in stabilizacijski ukrepi, ki so zarezali v družbeno porabo, s tem pa tudi v načrtovane omilitvene ukrepe. Kritiki so pozneje opozarjali, da je bila kriza

1104 Prav tam, 65–66.

1105 Prav tam, 65.

1106 Prav tam, 65–69.

1107 Prav tam, 69–70.

priročen izgovor za odložitev ukrepanja.¹¹⁰⁸ V to debato se je vključila civilna družba, še posebej predstavniki Zveze za varstvo okolja Slovenije, krovne organizacije lokalnih okoljskih klubov in društev. Zveza je svoja prizadevanja od ustanovitve 1971 v glavnem posvečala posegom v neokrnjeno naravo v visokogorju in nasprotovala gradnji hidroelektrarn na Soči. Njihov operativni cilj je bil vzpostaviti dialog s strokovnjaki in na ta način oblikovati javno mnenje ter vplivati na okoljsko ozaveščene posameznike, ki bodo prepoznali okoljske hibe. V šestdesetih in sedemdesetih so nasprotovali tehnokratskim predlogom za izkoriščanje električne energije, recimo dodatnim zaježitvam Soče in njenih pretokov ali betoniranju kraških brezen na presihajočem Cerkniškem jezeru. Na začetku osemdesetih je bilo precejšnje nasprotovanje gradnjam žičnic, recimo na Snežniku ali Vršiču, torej izkoriščanju visokogorja za turizem po francoskem zgledu. Kot velika tema na začetku osemdesetih pa se postavlja vprašanje propadanja kmetij bodisi zaradi povezave bodisi zaradi drobljenja kmečke posesti in kupovanja kmetijske zemlje kot varne investicije – gre za splošno razpravo o kmetijski politiki in podeželju.¹¹⁰⁹ Razprava je dosegla velik razmah tudi zaradi množičnega odzivanja na monografijo Janeza Mencingerja o zemljiškem maksimumu.¹¹¹⁰

V slovenskem okoljevarstvu se je sredi osemdesetih prvič zares pojavil apokaliptičen ton, ki je bil medtem že trdno usidran na Zahodu – na tem mestu naj omenim zelene bojovnike Greenpeace in finskega politika Penttija Linkola, zagovornika omejevanja števila prebivalstva, za nasprotnike pa je bil ekofašist.¹¹¹¹ Jože Strgar, viden predstavnik kluba slovenskih katoliških izobražencev, je v Mohorjevem koledarju objavil besedilo *Ekološka kriza danes*. Strgar, po izobrazbi hortikulturist, je že leta 1982 opozarjal, da kjer »odmirajo gozdovi in rastlinstvo, kjer umirajo ribe, kjer so zastrupljeni zrak, voda in zemlja, tam tudi človek ne more normalno živeti«. Strgarjevo besedilo potrjuje razširjeno zaskrbljenost nad stanjem degradacije in vitalnosti okolja, s čimer je okoljska problematika zajela celotno družbo in jo poenotila. Seveda pa je obstajala pahljača pogledov na vzroke in potencialne rešitve.¹¹¹² Veliko bolj pa je zanimanje slovenske javnosti vzbudila knjiga *Bomo preživeli?*, ki jo je uredil Strgar, izdala pa Mohorjeva založba.¹¹¹³

Slovensko sociološko društvo je 18. maja 1983 na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo priredilo pogovor o knjigi oziroma ekološki pro-

1108 Prim. Ratajc in Pokoren, So Zasavci bebci?.

1109 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, Tajniško poročilo o delu izvršnega odbora Zveze društev za varstvo okolja v Sloveniji v časi od 20. marca 1982 do 22. decembra 1984. Prim. Oset, Environmental activism during communist era. Puhar, Na rob smučarske norosti. Berg, Red and Green.

1110 Prim. Kovačič, Je sanacija agrarne strukture edina možnost?.

1111 Prim. Zelko, Make It a Green Peace!. Mihelj, Opomin pred izključitvijo. Bizjak, Nisem ekofašistka.

1112 Strgar, *Ekološka kriza danes*.

1113 Strgar (ur.), *Bomo preživeli*.

blematiki. Organizator je na dogodek povabil vse avtorje knjige (razen urednika), sociologe, predstavnike naravovarstvenih organizacij in uradnike. Na posvetu so tako sodelovali Vekoslav Grmič, Viktor Blažič, Jože Maček, Ivan Gams, Franc Perko, Stane Krašovec, Nada Sfiligoj, Tone Poljšak, Peter Klinar, Ivan Bernik, Janez Jerovšek, Leo Šešerko, Zdenko Roter, Anton Bebler, Maca Jogan, Lojze Peterle, Alenka Bizjak in Zdenka Gorup; Anton Trstenjak je poslal pisno stališče, Andrej Kirn pa je pripravil izhodišče za pogovor, ki ga je tudi moderiral. Razvila se je zanimiva polemična razprava, ki je potrdila povečan interes za okolje v akademskih krogih.¹¹¹⁴

Marjan Šolar je v svojem spominskem spisu iz srede devetdesetih let opozoril, da je ekologija na začetku osemdesetih postala pojem za vsakdanjo rabo.¹¹¹⁵ V javnem diskurzu je postala popularna Malthusova napoved na predvečer francoske revolucije, da bo človeštvo kmalu zdesetkala lakota, ker se prebivalstvo množi hitreje kot raste pridelovanje hrane. Ampak strokovnjaki so mirili, kot recimo Ivan Gams, ki je opozoril, da so bile apokaliptične napovedi že v preteklosti; recimo med obema svetovnjima vojnima, ko so napovedovali, da bo kmalu zmanjkalo premoga, ki je bil takrat glavni energetski vir. Konec petdesetih let so se pojavile prve, z mnogimi številkami podprte napovedi, da bo v prvih letih osemdesetih prišla ekološka katastrofa. Gams je sicer ocenjeval, da je človek sredi narave, ki ni več prava narava, zato se bo moral na novo prilagoditi in ne bo več smel delati tistega, kar zmore, ampak tisto, kar sme. Torej ekološka katastrofa zanj na začetku osemdesetih še ni nastopila.¹¹¹⁶

Strukturno podobnost v argumentaciji lahko naletimo pri prvi večji ekološki aferi, povezani z onesnaženjem – to je pri onesnaženju vodnega vira pitne vode za Belo Krajino, poznani kot afera PCB.¹¹¹⁷ Dušan Plut je opozarjal na razsežnost onesnaženja, medtem ko so oblasti poskušale zrelativizirati obseg onesnaženja, vpliv na zdravje ljudi in se ne opredeliti do odgovornosti za onesnaženje in prekrivanje onesnaženja.¹¹¹⁸ V časovno zaporedni krizi opaznega propadanja gozdov je bila sprva opazna zadržanost pri poročanju. Zadržanost je bila pojasnjena z mankom konkretnih študij ter z nepredstavljenim – to je z umiranjem gozdov. Torej je prevladala ocena, da bi bilo pisanje o ožganih gozdovih spomladi 1985 preuranjeno, neodgovorno, alarmistično. Podobno slabo so bili sprejeti izsledki, da je stopnja onesnaženosti v socialističnih državah večja kot v ekonomsko bolj razvitih kapitalističnih državah.¹¹¹⁹

1114 Kako bomo preživel, 353–55, 385–87, 407–09.

1115 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 69–70.

1116 Gams, *A bomo preživel?*

1117 Plut, *Za ekološko svetlejši jutri*, 51–57. Plut, *Slovenija*.

1118 Oset, *Environmental activism*, 70–73.

1119 Plut, *Za ekološko svetlejši jutri*, 52.

Gozdovi umirajo molče,¹¹²⁰ Gozdovi – znanilci možne katastrofe,¹¹²¹ Kdo bo odpravil zastrupljanje gozdov in vode?,¹¹²² Navček za slovenske gozdove: Slovenija – moja strupena dežela,¹¹²³ Drevesa umirajo stoje, Kuga z neba¹¹²⁴ so le nekatere medijske objave, ki so v letu 1985 opozarjale na dramatično dogajanje v slovenskih gozdovih, na plinsko pozebo oziroma t. i. imisijsko klasiko, predvsem na velenjsko-šoštanjškemu območju. Naslovi zvenijo alarmantno, dramatično, ob tem pa se spogledujejo s predstavami o koncu sveta, kot so ga poznali sodobniki, torej z zelenimi, bujnim, košatim in visokim gozdom na obronkih dolin in kotlin. Gre za diskurz, ki se je uveljavil v slovenskih časopisih (*Ljubljanskem dnevniku*, *Delu*, *Teleksu* in *Mladini*) in je bil v funkciji šoka nad vizualnimi spremembami na obrobju bivalnega prostora okoli industrijskih središč, hkrati pa v funkciji oblikovanja javnega mnenja. Nevidni gozd kot obrobje bivalnega prostora je pridobival v javnosti status zelenih pljuč in zatočišča pred umazanim, sajastim, temnim, propadajočim, pred industrijsko realnostjo, hkrati pa je tematika povezovala vprašanje onesnaženega zraka in korelacije z zdravjem, še posebej otrok.¹¹²⁵ Ob tem pa se je izpostavljalo vprašanja preprečevanja onesnaževanja ter finančne cene za zmanjšanje onesnaževanja, energetske dileme, materialne odgovornosti za okolje ter vnovične uporabe »odpadkov«. O tem so razpravljali na Iskrini problemski konferenci o varstvu okolja. Izhodišče je bilo: ogroženost življenjskega okolja zaradi tehnologij, ki onesnažujejo, še nikoli ni bila tako velika. Nujen je drastičen poseg v razvojno pot, ki vodi v samouničenje civilizacije, zato je potrebno takojšnje ukrepanje, saj so tehnološke rešitve dostopne, vendar pa so energetsko in kapitalno zahtevne. V središče razprave o preprečevanju onesnaževanja je bilo postavljeno generiranje električne energije (predvsem v termoelektrarnah) in nakazana je bila dilema, ali je še mogoče vztrajati pri razvojni usmeritvi, ki temelji na konstantnem povečevanju porabe električne energije, ob tem pa zaradi onesnaženega zraka propada okolje, vgradnja čistilnih naprav pa je kapitalsko zahtevna. Investicije bi se vključile v ceno produkta, s čimer pa bi bili porabniki (industrija) še pod večjim pritiskom.¹¹²⁶

Za gozdarje, ki so se strokovno s problematiko ukvarjali že pred tem, je bilo vprašanje umiranja gozda (po angleško forest dieback ali Waldsterben po nemško, kar je osnova za slovensko poimenovanje) strokovno vprašanje, torej identifikacija dejavnikov, ki vplivajo na upadanje življenjskih funkcij posameznih vrst drevja na geografsko zaokroženem območju ter širše na vitalnost gozda. Gre torej

1120 Šefic, Gozdovi umirajo molče.

1121 Prav tam, 11.

1122 MZ, Onesnažena Šaleška dolina.

1123 Vasle, Navček za slovenske gozdove.

1124 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, gozd.

1125 Plut, *Slovenija*, 35–41. Prim. Škrli, »Drobni etatisti«. Zajc, Zdravo je piti svinčeno mleko.

1126 Frlec, Preprečevanje onesnaževanja se izplača.

za vprašanje porušenega ravnovesja, dejavnikov, ki okrnijo samoobnovitvene sposobnosti gozda.¹¹²⁷

Slovenska javnost je bila sporadično obveščena o kislem dežju, poškodbah gozdov zaradi izpustov strupenih plinov – poškodbe gozdov so nazorno prikazane v kratkem dokumentarnem filmu *Strupi* iz leta 1964, v katerem je režiser Mako Sajko prikazal ceno industrializacije – torej o deformiranem naravnem okolju – med drugim tudi o povsem posušenem drevju.¹¹²⁸ Ljubitelji neokrnjene narave oziroma amaterski okoljevarstveniki so opozarjali na problem onesnaženega zraka in nespoštovanja predpisov, ampak uspeli so nagovoriti le del javnosti.¹¹²⁹ To se je spremenilo v letu 1985, ko so zaradi oslabelosti dreves zaradi hude onesnaženosti zraka, suše v letu 1983 in hudega mraza januarja in februarja 1985 gozdovi popustili pod težo pritiska.¹¹³⁰

Spomladi 1985 je dotlej zelena Koroška porjavela; gozdove na pobočju vzdolž Mežiške doline, južni obok Pohorja in slovenjegraško področje je napadla rja, najhuje pa je bilo v okolici Šoštanja. To pomeni, da so iglice dreves, pretežno smreke, porjavile in odpadle, listje na listavcih je pričelo rjaveti in odpadati na začetku poletja, kot bi bilo osmojeno z metalcem plamenov, skozi plešaste krošnje pa je bilo mogoče videti razgaljena debla kilometre daleč.¹¹³¹

Še posebej kritično je bilo stanje na slovenjegraškem področju, na območju v velikosti 600 km² – za to območje so raziskovalci Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije ugotovili, da so bili iglavci, ki predstavljajo 2/3 slovenjegraške regije, hudo prizadeti. 1/3 je bila popolnoma zdrava, 1/3 je bila prizadeta do stopnje, ko so poznavalci že s prostim očesom opazili poškodbe, vendar je bilo smotrno gospodarjenje še mogoče, medtem ko je bila 1/3 obsojena na smrt. Od jeseni 1984, torej v samo šestih mesecih se je iz prve kategorije v drugo »preselila« 1/3 iglavcev. Poleg jelke so bili prizadeti tudi smreka in listavci. Slednji so sicer ozeleneli, a so sredi poletja kazali znake jesenske utrujenosti, ki so jo spremljali barvanje listja, osipanje krošnje in kot jeklo gladko lubje mišje sive barve brez slehernih lišajev.¹¹³²

Gozdarji so se bali, da bodo oslabela drevesa napadli lubadar, smrekova grizlica in bukov skokec, zato so v Gozdnem gospodarstvu Nazarje načrtovali »zadnjo rešitev«, to je bil posek prizadetih dreves. O podobnem so razmišljali tudi zasebni lastniki, ki pa so ob tem opozarjali, da je za njih gozd pomemben vir dohodka, banka, za višinske kmetije celo ključen vir dohodka. Kmet Glasenčnik

1127 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62–78. Plut, *Slovenija*, 35–37.

1128 Sajko, *Strup*.

1129 Avčin, *Človek proti naravi*.

1130 Šefić, *Gozdovi – znanilci možne katastrofe*, 11.

1131 Guzelj, *Drevesa umirajo stoje*, 17.

1132 Prav tam.

je povedal novinarju: »Če bomo takole izgubljali gozd, nam grozi obubožanje. Z živino ni pravega zaslužka, čeprav redimo do 30 repov. Škodo vidimo tudi na mladju, in če bomo samo sekali in sekali ...« Lokalni deležniki pa so opozarjali tudi na pomembno vlogo gozda pri zaščiti tal in prsti na strmih pobočjih, še posebej v obdobju, ko bo izkopen premog. Jože Ročnik mlajši, predsednik krajevnne skupnosti Zavodnje (pri Šoštanju), se je vprašal: »Elektrika mora biti, živelj v dolini in bregovih bo ostal, toda kaj mu bomo zapustili?«

Proti onesnaženemu zraku so protestirali velenjski rudarji, ki so se pritožili, da jih na površju pričakata podobna zatohlost in smrad kot v rudniku. Kot eden od razlogov za slab zrak je naveden tudi uvoz bosanskega premoga (z večjim deležem žvepla kot v velenjskem lignitu) za Termoelektrarno Šoštanj. Vzpostavilo se je široko soglasje med lokalnimi deležniki, saj je popuščanje gozdov utrjevalo prepričanje, da je treba zmanjšati onesnaževanje iz glavnega vira – Termoelektrarne Šoštanj. Elektrarna je poskušala prikazati, da vlaga napore v proučevanje čiščenja izpuhov, vendar pa se je pri tem sklicevala na objektivne omejitve: stanje slovenskega gospodarstva, potrebe po električni energiji in visoko ceno naprav za odžvepljevanje izpuhov.¹¹³³

Na upoštevanje objektivnih omejitev je opozoril Iztok Winkler, predsednik odbora za načrtovanje gospodarjenja z gozdovi v republiškem komiteju za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Slovenije, vendar je opozoril, da so čistilne naprave edini izhod. Vztrajanje pri obstoječem modelu bi vodilo v popolno uničenje gozdov, kar bi pomenilo ekološko katastrofo z vsemi posledicami tudi za človeka in njegovo preživetje. Edini izhod je bil sanirati izvore onesnaževanja oziroma postaviti naprave za filtriranje teh plinov. Stroški za ekološko sanacijo TEŠ-a kot vira onesnaženja ne morejo biti samo odgovornost in breme termoelektrarne, ampak skupna odgovornost družbe, posebej to velja za onesnaževalce, ki so za družbo splošnega in posebnega pomena. Winkler, ki je sicer opozarjal na nizko stopnjo ekološke ozaveščenosti, ni omenil vprašanja morebitne odškodnine za kmete in prebivalstvo, ki je utrpelo škodo zaradi onesnaženega zraka.¹¹³⁴

Obsežna poškodovanost gozdov je potrdila, da Slovenija ni nikakršna oaza, ki ji je zaradi spleta srečnih okoliščin prizaneseno z umiranjem gozdov. Igor Guzelj je junija 1985 v *Delu* objavil članek Drevesa umirajo stoje z nadpisom Ekološka katastrofa na Koroškem. Sklicujoč se na raziskave slovenskih gozdarjev je ocenil, da je umestno zagnati preplah.¹¹³⁵ Temu je nasprotovala politika, ki je poskušala zmanjšati pomen in javni odmev obsega domačega onesnaženja iz različnih vzrokov. Ostajali so objektivni vzroki, ki so navedeni zgoraj v Winklerjevem stališču, in tudi idealistična pričakovanja, da si bo gozd nenadoma opomogel. Pomembna

1133 Šefic, Gozdovi umirajo molče, 12.

1134 Winkler, Edini izhod so naprave.

1135 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

okolščina za naslavljanje problematike v političnih forumih je stanje okoljske ozaveščenosti in odnosa do nujnosti spremembe razvojnega modela, ki ne bo temeljil na vedno rastoči porabi električne energije.¹¹³⁶

TEŠ pa ni bil edini vir strupenih plinov za najbolj prizadete gozdove na slovenjegraškem gozdnogospodarskem območju; pomemben vir je bila topilnica svinca Žerjav v Črni. Guzelj je poročal, da so na Koroškem zahtevali namestitev primernih filtrov v Šoštanju in ukinitvev topilnice, vendar ni bilo posluha za takšne predloge. Namesto tega se je poskusilo zmanjšati in zrelativizirati povezavo in obseg kvarnih vplivov na okolje, torej onesnaženega zraka, nasičenega z žveplovim dioksidom, na gozd. Torej prikazati se je skušalo vpliv tovarne kot zanemarljiv vir onesnaženja, ob tem pa se je poudarjal ekonomsko-socialni pomen topilnice v Črni za lokalno prebivalstvo. Kot možen vzrok za vedno prostranejšo jase in goličave v prej strnjenem zelenem pasu je navedena pretirana sečnja, torej neracionalno gospodarjenje z gozdovi.¹¹³⁷

Direktor gozdarskega TOZD-a Jelka v Šoštanju se s tem ni strinjal in je zahteval, da se imenujejo največja žrela, ki bruhajo strupe v zrak. Ocenjeval je, da bo treba zapreti »žrela« ali poiskati rešitve, kako te škodljive vplive na okolje preprečiti. V mislih je imel šoštanskega energetskega velikana, ki je povprečno izbruhal okrog 240 ton žveplovega dioksida, ob povečanem povpraševanju po električni energiji pa tudi do 400 ton na dan.

Poudaril je še, da je gozdar marsikje postal le še gospodar, ki šteje odmirajoča drevesa, zato z gozdom skorajda ni moč več gospodariti. Gozdovi so bili skorajda brez prirastov, zato so bili poseki skrajno negospodarni in neodgovorni. V teh razpravah se je izpostavila dilema, kdo bo plačal za ekološko sanacijo žarišč. Cena za sanacijo žarišč je bila visoka. Filtri, ki bi zajeli žveplov dioksid, bi stali 1/3 vrednosti novega bloka TEŠ. Izražen je bil dvom, ali bi porabniki sprejeli povišane cene elektrike. Za celotno Slovenijo bi popolnejše naprave za odžvepljevanje in odstranjevanje dušikovih oksidov iz dimnih plinov termoelektrarne stale toliko kot nova elektrarna za od 300 do 400 MW – torej dobro polovico TEŠ-a 5.

Jeseni 1985 je *Ljubljanski dnevnik* izvedel anketo, s katero je preverjal seznanjenost z vprašanjem t. i. umirajočih gozdov. Anketiranci so izpostavili nezadostno informiranost o problematiki »umirajočih gozdov«. Kljub temu so skoraj vsi (97,1 %) že slišali za pojav umiranja gozdov, nekoliko nižji odstotek vprašanih pa je vedel, da je podobno stanje tudi v Sloveniji. Respondenti so vzrok za stanje pripisovali onesnaženosti zraka (tudi z Zahoda), slabemu gospodarjenju z gozdovi in – kar je presenečenje – radioaktivnemu sevanju.¹¹³⁸

1136 Winkler, Edini izhod so naprave, 12. Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 68–69.

1137 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

1138 Prim. Šefić, Gozdovi – znanilci možne katastrofe, 11.

Okoljevarstveniki so pričakovali ukrepanje, pritiskali so tudi na gozdarske strokovnjake, s katerimi so okoljevarstveniki stkali tesne profesionalne stike. Seveda so se pojavile kritike na račun strokovnjakov vsled ocene o prepoznem ukrepanju. Tako je recimo Vinko Vasle v Mladini s člankom *Greh in grešniki* pripisoval odgovornost za slabo stanje slovenskih gozdov vodilnemu strokovnjaku za gozdarstvo Dušanu Mlinšku.¹¹³⁹

Mlinšek je pred Vasletovim člankom slovensko javnost opozarjal, da je umiranje gozdov znak porušenega ravnotežja v naravi in neupoštevanja naravnih zakonitosti, stanje v gozdovih pa je znanilec možne katastrofe. Ocenjeval je, da za gozd ni videti rešitve, če seveda ne bo prišlo do odprave onesnaževanja. Ob tem je izpostavil, da bodo stroški za sanacijo erozije na strmih pobočjih (kot pričakovane posledice propadanja gozda na strmih pobočjih) bistveno višji kot pa stroški namestitve čistilnih naprav v industrijskih obratih. Mlinšek je opozarjal na »velike pošiljke strupov iz zahodnih evropskih držav«, kar so posebej radi poudarjali politiki, kar je bil verjetno povod za Vasletovo oceno. Mlinšek je torej (zaradi narave kroženja zračnih mas) zagovarjal rešitev na evropski ravni, vsak narod pa bo moral prispevati svoj delež. Ob tem pa je zavrnil uporabo energetske potratne tehnologije, namesto katere bi bilo treba uvajati varčne metode, uvedene na podlagi upoštevanja resničnih vrednosti, med katere je uvrščal zeleni gozd. V njegovem predlogu lahko zaznamo elemente koncepta krožnega gospodarstva.¹¹⁴⁰

Vasletov članek je eden zadnjih časopisnih tekstov o umiranju gozdov, saj se je pozornost novinarjev in javnosti preusmerila k novi okoljski katastrofi, to je jedrski nesreči v Černobilu. Problematika je bila tako potisnjena iz nacionalne ravni na regionalno ali lokalno, predvsem pa iz medijskega nazaj na strokovno in politično področje. Občasno se je vprašanje gozdov sicer vrnilo na »prvi peron«, kot recimo ob obravnavi zaščite gorskih gozdov ali pa ob vprašanju o dopustnosti poseka šestih lip ob Narodni galeriji. Eden od trajnejših odmevov je pesem Marjana Smodeta Ne umiraj moj gozd zeleni:

»Šumiš, kot da bi jokal,
in manj te je kot tiste dni,
ko rasel sem s tvojimi smrekami.

V dušo so se ti
zajedli rjavi madeži,
o, kaj so ti storili,
morda jih zaboli.

1139 Vasle, *Greh in grešniki*.

1140 Šefic, *Gozdovi – znanilci možne katastrofe*, 11.

**Ne umiraj, moj gozd zeleni,
 naj dim strupeni ne pomori košatih smrek.
 Ne umiraj, moj gozd zeleni,
 rasti in prekrivaj širni dol in breg.**

Zapel bom pesem,
 vsem ljudem naj zakričim,
 pustimo gozdu, naj zeleni.«¹¹⁴¹

Dušan Mlinšek je v intervjuju za *Naše razgleda* leta 1983 povedal, da je »gozdarstvo pod pritiskom drugih gospodarskih vej. V krizah, kadar je komu kaj zmanjkalo, prihaja vsak v gozd v bistvu po energijo, ki mu je pri sebi pri-manjkuje«. ¹¹⁴² Vodilni gozdarski strokovnjak, ki je bil pozneje deležen tudi kritik, je opredelil odnos družbe do gozda in njegove funkcije na začetku osemdesetih, torej pred alarmantnimi napovedmi o njegovem umiranju. Gozd je v medijskem poročanju in v kolektivnih predstavah napredoval iz zaznavnega obrobja v središče javnega zanimanja. Postal je barometer splošnega zdravja in duha, še posebej v urbanih sredinah, ter pomemben ekonomski vir za kmetijstvo, gozdarsko in lesarsko industrijo. Tematika je naslovila različne deležnike, tudi rudarje in kmete, in pomembno vplivala na razmislek o nadaljnji razvojni poti, saj so osuti gozdovi znanilec možne katastrofe, ki bo poslabšala kakovost življenja. Zaradi odpovedi funkcij gozdov pa bodo stroški ujm presegle vlaganja v čistilne naprave na največjih virih onesnaženja. Fenomen umiranja gozdov je bil kombinacija naravnih dejavnikov (suše poleti 1983 in hude zime 1984/1985), visoke stopnje onesnaženosti, ki je zaradi visokih dimnikov dosegla zelo široko območje, ter uporabe premoga z visokim deležem žvepla. V medijih se je uporabljal alarmističen ton, ki je podpiral strokovnjake v preseganju političnih poskusov relativiziranja obsega škode za okolje in vsa živa bitja ter razlag o tuji krivdi za onesnažen zrak v Sloveniji. Tematika je uspela nagovoriti celotno javnost, vendar jo je kmalu zasenčila nova nevarnost – jedrska nesreča v Černobilu.

1141 Smode, *Ne umiraj gozd moj zeleni*.

1142 Mlinšek, »Neverjetno«.

